

Essay

Johan Goudsblom, 11 oktober 1932 - 17 maart 2020¹

Stephen Mennell

University College Dublin
stephen.mennell@ucd.ie
www.stephenmennell.eu

De bijdrage van Joop Goudsblom aan de bredere erkenning van de waarde en betekenis van het werk van Norbert Elias is ongeëvenaard. Maar nu we zijn dood betreuren, is het belangrijker om aan te tekenen dat Joop zelf een van 's werelds meest indringende sociologische geesten bezat, en dat hij voor velen van ons een warme en zeer gewaardeerde vriend en mentor was.

Joop werd geboren in Bergen, Noord-Holland, als enig kind. Zijn vader was leraar; zijn moeder stierf toen Joop nog studeerde. Hij beleefde de bezetting van Nederland in oorlogstijd, waaronder de hongervinter van 1944-1945, die hij zich levendig herinnerde. Tientallen jaren later, in de keuken van de J.J. Viottastraat 13, toen ik mijn gal aan het spuwen was over de Amerikaanse invasie in Irak en verkondigde dat 'mensen het niet leuk vinden wanneer hun land wordt binnengevallen', zei Joop droogjes: 'Nou, ik heb twee invasies van Nederland meegemaakt; het is waar dat we het niet leuk vonden om door de Duitsers te worden binnengevallen, maar we waren best blij om de Canadezen te zien'.

Op school leerde Joop Latijn, Grieks, Engels, Duits en Frans – men vraagt zich af hoe de tijd werd gevon-

¹ Deze tekst is eerder in het Engels verschenen op https://www.researchgate.net/publication/340232000_Obituary_Johan_Goudsblom_1932-2020. De Nederlandse vertaling is verzorgd door Julia Peters (Universiteit Gent).

den voor de rest van het curriculum – en won een nationale prijs voor zijn opstel *Jeugdvrindschap reikt over de grenzen*, een prijs die hem naar het naoorlogse Groot-Brittannië bracht (waar hij voor het eerst bergen zag). Hij bracht ook een jaar door aan de Wesleyan University, Connecticut. Zijn beheersing van de Engelse taal was opmerkelijk, zelfs voor Nederlandse begrippen. In latere jaren corrigeerde hij af en toe het Engels van moedertaalsprekers. (Daar kan ik van getuigen: ooit verwarde ik de woorden ‘testament’ en ‘testimony’.)

In 1951, na het jaar in Amerika, ging hij naar de Universiteit van Amsterdam om sociale psychologie te studeren en daar zou hij, afgezien van korte periodes als gast-docent elders, de rest van zijn leven blijven. In zijn studententijd was Joop een van de redacteurs van en vaste auteur voor het plaatselijk beroemde studentenweekblad *Propria Cures*; onder zijn collega-redacteurs die boezemvrienden werden, waren de schrijfster Renate Rubinstein en de latere Nederlandse staatssecretaris van Cultuur, Aad Nuis. Op de universiteit ontmoette Joop ook Maria Oestreicher, die als kind deportatie van Amsterdam naar het concentratiekamp Bergen-Belsen had overleefd. Zij trouwden in november 1958 en werden een onafscheidelijk koppel. Hun twee kinderen, Clara en Frank, werden geboren in 1964 en 1967. Joop en Maria bezochten samen academische conferenties, en ontvingen thuis ontelbare gasten. Sommigen van ons noemden hun huis grappend Hotel Viottastraat (of zelfs het ‘hoofdkwartier’). Velen van ons hadden dan ook het gevoel dat we Maria net zo goed kenden als Joop. Na Maria’s dood in 2009 verwees Joop naar Maria’s ‘alomafwezigheid’.

Al vroeg in Joops studententijd in Amsterdam kwam een andere belangrijke ontmoeting. Hij hoorde zijn professor, A.N.J. den Hollander, verwijzen naar een boek van ene Norbert Elias: *Über den Prozess der Zivilisation*. Later vond Joop een verwijzing naar hetzelfde boek door de gevierde schrijver Menno ter Braak (die het boek had besproken toen het voor het eerst verscheen in 1939, maar zelfmoord pleegde toen de nazi’s Nederland binnenvielen). Hij haalde een exemplaar van de eerste editie uit de universiteitsbibliotheek. Het maakte een diepe en blijvende indruk op hem. Later vertelde hij dat hij het boek minstens een dozijn keer had gelezen en er telkens nieuwe inzichten in had gevonden. Joop ontmoette Elias uiteindelijk persoonlijk in 1956 op het *ISA World Congress of Sociology in Amsterdam*. Vanaf dat moment hielden ze nauw contact.

Joops proefschrift, onder begeleiding van Den Hollander, verscheen in 1960 onder de titel *Nihilisme en cultuur*. Het was een studie naar de problematiek van het nihilisme – een gemoedstoestand waarin niets waarde of betekenis lijkt te hebben – in de westerse cultuur. Nietzsche is een centrale figuur, en de invloed van Elias is hier al duidelijk, maar dat geldt ook voor die van Talcott Parsons, de toen dominante sociologische theoreticus wiens invloed later uit het werk van Joop zou verdwijnen. De Engelse vertaling, *Nihilism and Culture*, verscheen pas in 1980, maar het eerste boek dat Joop in het Engels schreef werd reeds in 1967 gepubliceerd. Dat was *Dutch*

Society, een uitgebreid overzicht van de onderscheidende sociale kenmerken en de nationale habitus van Nederland. Hier wordt Elias maar één keer direct genoemd, maar het ontwikkelingsperspectief is al duidelijk aanwezig. Het boek is trouwens nog altijd de moeite waard om te lezen, juist vanwege de inzichten in de ontwikkeling van de Nederlandse maatschappij, onder andere betreffende de beroemde verzuiling die nu grotendeels is verdwenen. Als het boek minder impact heeft gehad dan het verdiende, dan is dat omdat precies op dat moment de Nederlandse samenleving, die nogal beheerst en conservatief leek, plotseling een opzienbarend snelle verandering onderging. Het was de periode van de Vietnamoorlog, de wereldwijde studentenonrust en de gedenkwaardige ‘witte fietsen’ in Amsterdam.

In 1968 werd Joop benoemd tot – zeer jonge – hoogleraar. Het jaar daarop nodigde zijn vriend en collega, de historicus Maarten Brands, op zijn advies Elias uit als gasthoogleraar in Amsterdam. Dit was pas de tweede keer dat Elias werd uitgenodigd voor een bezoek aan het Europese vasteland. De eer om dat voor het eerst te doen kwam toe aan de Universiteit van Münster, waar Elias door professor Dieter Claessens was uitgenodigd en waar Hermann Korte werd benoemd tot Elias’ assistent – het begin van een levenslange vriendschap met Elias en uiteindelijk ook met Joop Goudsblom. Maar terug naar Amsterdam in de witte-fietsenfase: er gaan verhalen over Elias die een door studenten georganiseerd seminar, getiteld *Revolution: personal and political*, in kleermakerszit aanhoort. Joop heeft, net als Elias trouwens, de lastige stroming van studentenontevredenheid beter doorstaan dan sommige van zijn collega’s. Elias werd een frequente bezoeker van Amsterdam en nam uiteindelijk, in 1977, zijn vaste intrek in het appartement boven het huis van de Goudsbloms (hoewel hij van 1978 tot 1984 ook een groot deel van het jaar *Fellow-in-Residence* was in het *Zentrum für Interdisziplinäre Forschung* in Bielefeld).

Vanaf eind jaren zestig en in de jaren zeventig begon zich rond Joop een onderzoeksgroep te vormen, die, voordat het ietwat misleidende etiket ‘figuratiesociologie’ aansloeg, bekend werd als ‘de Amsterdamse school’. In de loop der jaren begeleidde Joop een opzienbarend aantal promoties, over een al even opzienbarend scala aan onderwerpen, van atoomoorlog tot voedselgeschiedenis. Ze droegen echter allemaal de kenmerken van het figuratiesociologische of eliasiaanse perspectief: tegelijkertijd macro- en microsociologisch, psycho- en sociogenetisch van opzet, met zowel historische diepgang als eigentijdse referenties. Dit alles was toentertijd controversieel: Joop moest de (intellectuele) strijd aangaan met meer conventionele Nederlandse sociologen – eerst met structureel-functionalisten en marxisten, en later met de voorstanders van fenomenologie, van de *rational choice*-theorie, van meer kwantitatieve en andere sociologische perspectieven. De meest uitgebreide uiteenzetting van zijn visie op het vakgebied van de sociologie kwam in *Balans van de sociologie* (1973, Engelse vertaling *Sociology in the Balance*, 1977). Hoewel veel van de erin genoemde sociologen misschien gedateerd lijken, is dit boek nog steeds inspirerend, niet alleen voor figuratiesociologen, maar voor *alle* sociologen. Helaas

had het in de internationale academische wereld niet zo'n grote impact als de Nederlandstalige versie in Nederland. Dat Blackwell de omslag verknoeiide hielp niet – het was de bedoeling om kinderen op een springkussen te laten zien, naar analogie van de manier waarop de acties van mensen tegen elkaar aan stuiteren. Maar ik denk dat er nog twee andere belangrijke redenen waren voor dit mindere succes. Ten eerste, hoewel dit boek geen uitgebreide uiteenzetting van Elias' werk is, betekende het feit dat Elias toen in de Engelstalige wereld nog weinig bekend was, dat lezers zich afvroegen: 'waar komt deze auteur ineens vandaan?' Ten tweede schreef Joop altijd in een spaarzaam en elegant Engels. Hij bedreef een 'minimalistische kunst' en veel sociologen – vooral 'theoretici' – zien geen waarde in ideeën die helder geformuleerd worden in plaats van doordrenkt te zijn van obscurantisme en neologismen.

Toch had Joop nauwe banden met ten minste enkele Britse sociologen. Mijn vrouw Barbara en ik ontmoetten hem en Maria voor het eerst in het huis van Norbert Elias in Leicester, met Nieuwjaar 1975. Het klikte direct en we werden al snel goede vrienden. Ik was er met name om samen met Norbert te werken aan de vertaling van *Was ist Soziologie?*, die ongeveer drie jaar eerder gereedgekomen was, maar – zoals de meeste andere vertalers en redacteurs ondervonden – was het onmogelijk om hem te overtuigen zich op de tekst te concentreren of een publicatie te autoriseren². Binnen vierentwintig uur had Joop met hem onderhandeld: hij zou zelf de tekst met mij doornemen en machtigen voor publicatie. Norbert vertrouwde Joop terecht meer dan mij, en Joops Duits was inderdaad vele malen beter dan het mijne. In ruil daarvoor heb ik Joop met veel plezier geholpen met zijn eigen Engelse vertaling van *Balans van de sociologie*. Zo kwam het dat ik me op een idyllische zomerdag in 1975 voor het eerst in de achtertuin van de Viottastraat bevond. Ik herinner me dat ik het hoboconcert van Richard Strauss vanuit de straat erachter hoorde toewaaien; enkele momenten later realiseerde ik me dat het geen opname was, maar de eerste hoboïst van het Concertgebouw die de solopartij oefende. *What is Sociology?* werd goedgekeurd, en ik vond het zo leuk om aan *Sociology in the Balance* te werken – en leerde er zoveel van – dat ik daarna heb meegewerkt aan bijna alles dat Joop in het Engels heeft geschreven. We noemden het proces 'Churchillisation', een term ontleend aan een Belgische ambtenaar in de Raad van Europa. Ik bezocht Joop en Maria ongeveer twee keer per jaar en al snel bezochten ze met Clara en Frank ons thuis in Exeter; ik herinner me dat ze een vakantiehuisje huurden in North Devon, van een huisbaas wiens familie het al voor de verovering door de Normandiërs bezat en die de achternaam Pine-Coffin droeg. Deze aanleidingen tot vermaak met Joop blijven me bij.

In 1977 gaf Joop samen met Hermann Korte en Peter Gleichmann een *Festschrift* uit ter gelegenheid van de tachtigste verjaardag van Norbert Elias, *Human Figurations*, dat aan Elias werd gepresenteerd op wat achteraf gezien een relatief kleine

² Ik vertel het verhaal van mijn connectie met Elias in detail in 'Elias and the counter-ego' (2006), in *History of the Human Sciences*, 19(2): 73-91.

internationale bijeenkomst in Aken was. Elias' *magnum opus* was nog niet in het Engels gepubliceerd. Toen de twee delen in 1978 en 1982 verschenen, begon de reputatie van Elias in Duitsland en Nederland de taalbarrière te overstijgen. Er verscheen een gestage stroom aan boeken en essays in verschillende talen. Joop was actief betrokken bij dit alles. Alweer met Korte en Gleichmann redigeerde hij twee Duitse bundels met essays, geïnspireerd door Elias – de twee *Materialienbände* van 1978 en 1984 – en stelde hij een van de bundels van diens eigen essays in het Nederlands samen, *De sociologie van Norbert Elias* (1987). In de jaren negentig redigeerden Joop en ik twee selecties van Elias' werk voor de Britse en Amerikaanse markt.

Met Nieuwjaar 1980 organiseerden Eric Dunning en ikzelf een bijeenkomst van de *Theory Section* van de *British Sociological Association* in het Balliol College, Oxford – de eerste bijeenkomst in Groot-Brittannië volledig gewijd aan het werk van Elias. Afgezien van de bittere kou en het werkelijk verschrikkelijke eten, was de bijeenkomst bijzonder vanwege de omvang en het internationale karakter. De *Theory Group*-bijeenkomsten trokken normaal gesproken misschien een dozijn tot twintig deelnemers aan; dit keer kwamen er ongeveer 120 opdagen – onder wie (zonder voorafgaande kennisgeving) Tony Giddens, wiens discussie met Elias mijn geplande programma voor de eerste ochtend verknalde. Heel belangrijk was dat Joop een groot deel van zijn promovendi uit Nederland meebracht, die samen met een Duitse groep, onder leiding van Korte en Gleichmann, de meeste papers presenteerden. Het was de eerste keer dat de meesten van ons elkaar ontmoetten, en het was deze conferentie die echt het begin betekende van het internationale onderzoeksnetwerk van de 'figuratiesociologie'. De belangstelling die de bijeenkomst wekte, zorgde ervoor dat Eric Dunning, Richard Kilminster en ikzelf niet langer het gevoel hadden dat we Elias' enige Britse volgelingen waren.

Ten tijde van die conferentie was ik net begonnen met mijn onderzoek naar de geschiedenis van eten en smaak in Engeland en Frankrijk. Joop en ik hadden de gewoonte om teksten uit te wisselen (waarin ik uiteraard de *junior partner* was), dus ik stuurde hem ontwerphoofdstukken van *All Manners of Food*. Op een ochtend, toen we in zijn werkkamer in de Viottastraat een hoofdstuk bespraken, vroeg Joop uit het niets: 'Wil je dit aan de Universiteit van Amsterdam voorleggen voor een doctoraat?'³ 'Maar,' antwoordde ik, 'ik heb geen connectie met de Universiteit'. 'Die heb je nu wel', antwoordde Joop. En zo werd ik in mei 1985 een trotse Amsterdamse promovendus.

Geen enkele van Joops immense activiteiten ter bevordering van de ideeën van Elias en de 'figuratiesociologie' of processociologie leek ooit afbreuk te doen aan zijn eigen productie van boeken en essays over vele onderwerpen. Zijn dood aan het begin van de COVID-19-pandemie kan ons bijvoorbeeld herinneren aan zijn op-

³ Ik was ongeveer de laatste van een generatie die in Groot-Brittannië een universitaire aanstelling kreeg zonder eerst te zijn gepromoveerd; andere voorbeelden, allemaal iets ouder dan ik, waren Eric Dunning, Tony Giddens en John Goldthorpe. We lijken het allemaal verstandig gevonden te hebben om er later toch een te behalen. Joop en ik fungeerden (absurd genoeg) als de vereiste twee externe examinatoren toen Eric, niet lang voordat hij met pensioen ging, een PhD van Leicester aanvraagde.

merkelijke essay over 'Public health and the civilising process' (*Millbank Quarterly*, 1986), waarin lepra, builenpest, syfilis, cholera en aids aan de orde komen.

Vanaf het begin van de jaren tachtig werkte Joop aan wat *Fire and Civilization* (1992) werd. Het is altijd een misvatting geweest dat beschavingsprocessen uitsluitend in West-Europa hadden plaatsgevonden – ze doen zich voor in verschillende vormen en op verschillende schaal in alle tijden en op alle plaatsen. Dit leidde Joop tot het inzicht dat een enkel, omvangend beschavingsproces een rol had gespeeld in de eerste grote ecologische transitie in de loop van de menselijke ontwikkeling: de beheersing en het actieve gebruik van vuur, dat millennia voor de meer erkende agrarische en industriële revoluties kwam. De beheersing van het vuur hield meer bepaald in dat evolutie van de menselijke natuur en sociale ontwikkeling met elkaar verstrengeld raakten. Om het vuur aan de gang te houden is sociale organisatie nodig, voor het verzamelen van brandstof, het houden van de wacht, voor het koken. *Fire and Civilization* trekt het verhaal van de beheersing van het vuur verder naar het agrarische en industriële tijdperk, maar Joop was opnieuw teleurgesteld over de matige ontvangst van het boek. Specialisten in menselijke evolutie leken de relevantie van een sociologische bijdrage niet te zien. En de meeste *mainstream* sociologen waren, in hun vasthouden aan wat Elias een 'retraite in het heden' noemde om te komen tot wat Joop weer een 'hodiecentrische' sociologie noemde, niet erg geïnteresseerd in de oorsprongsgeschiedenis van de menselijke soort. Ze waren ook niet langer gewend aan een socioloog die zich verdiept in de literatuur van uiteenlopende disciplines als ecologie, biologie, archeologie en antropologie.

De familie Goudsblom was altijd al 'groenzinnig' of 'milieubewust' en in de jaren negentig en nul ging de aandacht van Joop steeds meer uit naar het begrijpen van de huidige toestand van de planeet in de context van sociale ontwikkeling op zeer lange termijn. Hij voerde een lange correspondentie met de wereldhistoricus William H. McNeill, en met collega's in Amsterdam ontwikkelde hij een cursus *Big History*, geïnspireerd door zijn vriend David Christian. Een product van deze jaren was het boek *Mappae Mundi*, geredigeerd en grotendeels geschreven door Joop en de natuurwetenschapper Bert de Vries. Het werd in 2000 groots gelanceerd in het bijzijn van koningin Beatrix. Een ander product, minder groots van opzet maar met een nog grotere titel, was *The Course of Human History* (1996), samen met de economisch-historicus Eric Jones en mijzelf.

Vanaf de oprichting in 1983 was Joop lid van het bestuur van de Norbert Elias Stichting, met Hermann Korte en Bram van Stolk. (Ik ben na het overlijden van Bram in 1997 toegetreten tot het bestuur.) Dit triumviraat is door Elias aangewezen om zowel zijn materiële als zijn literaire erfenis te beheren na zijn overlijden in 1990. Behalve het organiseren van regelmatige bijeenkomsten van geïnteresseerde wetenschappers, zijn de grootste verdiensten van de Stichting onder meer de publicatie van Elias' *Gesammelte Schriften* (1997-2010) en de *Collected Works* (2006-2014), waarin Joop uiteraard een actieve rol heeft gespeeld als redactieadviseur.

In 2016 publiceerde Joop wat het eerste van de twee delen van zijn autobiografie had moeten zijn, getiteld *Geleerd: memoires 1932-1968*, dat zijn levensverhaal tot aan zijn aanstelling als hoogleraar bracht. Naast zijn faam als socioloog had hij in Nederland altijd al iets van een literaire reputatie gehad – in 1957 was hij medeoprichter en stelde hij de titel voor van het tot op heden verschijnende literaire tijdschrift *Tirade* – en het eerste deel van zijn autobiografie werd zeer goed ontvangen door literaire critici die weinig van Joop als socioloog afwisten. Tot slechts enkele maanden voor zijn dood koesterde hij de intentie het tweede deel van zijn autobiografie te schrijven, maar hij kreeg nauwelijks iets op papier. Het eerste deel eindigt voordat de meesten van ons hem kenden. Het is daarom verleidelijk om ons af te vragen: ‘Wat zou hij over mij geschreven hebben?’ Maar de minder egocentrische en interessantere vraag is: ‘Wat zou hij over ons geschreven hebben als “figuratie”?’ Over de school- en paradigmavorming rond het werk van Elias en de ontwikkeling van het figuratieperspectief, en zijn eigen rol daarin?’ Het is erg jammer dat we dat nooit zullen weten.

Bij zijn pensionering in 1997 ontving Joop een essaybundel, *Alles verandert* – iets wat in het Duits of Engels een *Festschrift* zou heten, maar in het Nederlands een *Liber amicorum*, een vriendenboek, wordt genoemd. Dat is heel toepasselijk. Voor velen van ons was Joop een goede vriend. Voor mij was hij mijn belangrijkste intellectuele mentor – ik heb vaak gezegd dat ik meer van Joop heb geleerd over de eliasiaanse manier van denken dan rechtstreeks van Norbert Elias zelf. Ik vind het moeilijk te geloven dat ik na 45 jaar niet meer een paar keer per jaar naar Amsterdam zal gaan om hem te zien en hem ook nooit meer in ons huis zal kunnen verwelkomen. Onze gedachten gaan vooral uit naar Frank en Clara in het verlies van hun vader. Een veel bredere kring zal rouwen om het verlies van een groot intellect en een prachtig persoon.

Over de auteur

Stephen Mennell is emeritus hoogleraar sociologie aan het University College Dublin. Stephen doet onderzoek in sociologische theorie en historische sociologie. Zijn belangrijkste boeken zijn *All Manners of Food* (1985) en *The American Civilizing Process* (2007). Hij is een groot pleitbezorger van het werk van Norbert Elias, en schrijft momenteel over Elias en internationale betrekkingen.